

УДК 159.922:316.64+165.242.2(477)

І.В. ДМИТРИЄНКО, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

Ю.М. ДМИТРИЄНКО, канд. філос. наук, доц., Київський національний університет імені Тараса Шевченка

МЕНТАЛЬНІ ТА ІНШІ ПРАВА СУБ'ЄКТІВ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ ТА КУЛЬТУРИ

Ключові слова: ментальні права первинних суб'єктів правової свідомості та культури, ідеологічні права вторинних суб'єктів правової свідомості та культури, українська правова ментальність

За деякими науковими розвідками, бо існують різні версії, поняття «ментальність», як типова ознака істотної традиційної національної якості звичасвої родової правової природи, у науковий обіг остаточно увійшло з 1958 р. завдячуючи французьким дослідникам Ж. Люб'є і Р. Мандру. Є сенс ідентифікувати цю наукову категорію не тільки як типову, але функціонально визначальну родову правову природу, а також підкреслити, що типовим і визначальним видовим поняттям до нього за нашими ідеями є видова правова природа категорії «правова ментальність», яка тільки з пострадянського часу, знедавна та лише певною мірою вмотивована у тканину української правової науки, але слабо досліджена. Дана проблема безпосередньо пов'язана з основними напрямками сучасних державно-правових перетворень та досліджень, наприклад, держбюджетною темою науково-дослідних досліджень Київського національного дослідницького університету ім. Т. Шевченка «Формування механізму адаптації українського законодавства у галузі захисту прав і свобод громадян до законодавства Європейського Союзу».

Продовжуючи далі, треба акцентувати увагу на тому, що через категорію «правова мен-

тальність» можна аналізувати онтологічно первинний ідейно-світоглядний або психічний склад звичайних, не наділених владою людей – первинних суб'єктів правової свідомості та культури – у правовому контексті, на відміну від соціального, політичного, ідеологічного чи етнічного контексту «ментальності». Аналіз правової міфології, фольклору, правових і законодавчих архетипів і установок колективного регулятивного підсвідомого надає можливість вивчати правові (становлення правосвідомості) та правоусвідомлені (розвиток правосвідомості) ціннісно-сміслові утворення етнічних суб'єктів – начальних першосуб'єктів правової свідомості та культури. Вони стають головними у структурі етнічної правової ментальності як основи сучасного праворозуміння, правотворення та правореалізації, але сучасна права наука, на жаль, не звертає на це увагу.

Метою статті є дослідження становлення й розвитку історичної, сучасної української правової свідомості, культури у аспектах виявлення ментальних та ідеологічних прав їх суб'єктів. Новизна роботи міститься в новому підході до дослідження природного становлення й розвитку історичної і сучасної української правової свідомості та культури, безпосередньо пов'язаному з ментальними і ідеологічними правами її суб'єктів в аспекті української правової ментальності.

Правова ментальність орієнтує на певну правову та/або правомірну поведінку, правові цінності і носить світоглядно-практичний характер. Для українського колективного безсвідомого, неусвідомленого та маргінально-правоусвідомленого, за правовими ідеями та правосвідомістю А. Кульчицького, характерним є архетип правової свідомості та культури «доброї», «ласкавої», «плодючої» Землі, добрих господарів та панів, віра у хороші закони, у доброго бога, керівника, Президента. «Не випускайте землі з рук, тримайтеся міцно за неї – вона єдина вас не зрадить», – вчили селяни своїх дітей. Повага ця часто доходила до обожнювання: «Клянусь землею» [1, с.35].

Таким чином, ідейно-світоглядна правоусвідомлена та неправоусвідомлена толерантність, іноді неправомірно гіпертрофована, яка супроводжує український народ протягом усієї його правової історії, є результатом впливу даного архетипу української правової свідомості. Формування української правової психіки та психології – ядра системних трансформацій правосвідомості, права та правової культури, зумовило тривале повторювальне традиційно-історичне домінування рефлексивної ідейно-світоглядної правової установки над регулятивно-предметною, що зорієнтована на нормативні детермінанти оточуючого правового і законодавчого світу. Так, за ідеями дослідників М. Костомарова, В. Липинського, Д. Чижевського презентуємо тезу про те, що українцям властива така стійка психолого-правова риса, як давня історична домінанта традиційної інтровертності української правової свідомості. Остання виявляється у втечі в різних звичаєвих ірраціональних формах правового усвідомлення від зовнішнього правового світу на засадах ідейно-світоглядної зорієнтованості на правову самоту. Ця самота від далеких предків світоглядно цілепокладена в вигаданий міфічно-правовий світ, у якому тільки і почуває себе цей правовий дух цілком природно. Саме тому в українському суспільстві – родина, родинна правова свідомість та культура найближчої громади відігравали велику роль і мали особливу правову цінність. «До свого роду, хоч по горло в воду» – без родини не уявляв українець повноцінного, змістовного правового життя [1, с.16]. Досить важливим у формуванні ментально-правових установок українців як установок української правової свідомості та культури був архетип Богині-Матері. Він став основою етнічно-правової домінанти українського національного характеру та української правової свідомості як типом національної.

Архетип матері – найдавніший архетип української правової свідомості – тісно пов'язаний з типом правовим культом Великої Богині, який виник ще під час трипільської

правової культури, що потім трансформувалася в догматично-правовий культ Богородиці. Українська правова релігійність – жіноча, релігійність колективної біологічної теплоти, яка переживається як містична теплота. Така релігійність вже світської правової свідомості відмовляється від чоловічого, активного духовного правового шляху. Це не стільки релігія Христа, скільки релігія Богородиці, релігія матері-землі [2, с.25]. Архетип Матері позбавляє світогляд українців агресивної правової активності. Прийняття Східного греко-візантійського варіанту християнства – типового змісту християнської правової свідомості та культури, релігії суто – інтровертованої, орієнтованої на внутрішній світ, зумовило байдужість до зовнішнього благоустрою земної Батьківщини, нехтування раціональною, у тому числі законодавчою силою. Саме схильність до такої правової рефлексії як типової нераціональної рефлексії української правової свідомості, яка узгоджується з правовим емоційно-чуттєвим характером, зменшує роль регулятивно-нормативного, правового, раціонально-вольового компоненту правової психіки, правової психології та, згодом, правової ідеології. Наслідком цього є пасивна правова, законодавча терплячість, мала практична правова життєздатність і низький зовнішньо-культурний правовий стан: економічна нерозвиненість (при значних природних ресурсах), аполітичне правове мислення призводять до бідності, тотальній залежності від інших.

У правовій ментальності українців прослідковується недовіра до правового інтелекту та його недооцінка, перевага надається правовим почуттям, а звідси до емоційно-правового розв'язання правових проблем і завдань. Це призводить до історичного домінування української правової свідомості як усного механізму регулювання суспільних відносин, до традиційної домінанти правової емоції над правовою нормою. Найвагоміші здобутки українців пов'язані з духовною правовою культурою (правова філософія, правове мистецтво, лірична поезія, народні пісні). Правова система освіти і правове виховання

покликані виконати компенсаторну функцію правової свідомості, спрямувати свій нормативний вплив на соціально-адаптивні характеристики правової ментальності та послабити ті, що шкодять національно-правовому укріпленню. Насамперед слід звертати увагу на розвиток інтелектуально-правових здібностей, розвивати культуру правового мислення, вміння мислити логічно і відповідно до об'єктивної правової дійсності, обмежити залежність від сугестії, намагатись уникати звичайних асоціацій правового усвідомлення, пересудів і догм, удосконалювати стилістичний виклад правових думок.

За ідеями М. Костомарова, В. Ліпинського, В. Винниченка та інших дослідників відзначаємо таку характерологічну нормативно-правову рису української правової свідомості, як індивідуалізм, домінуючий індивідуальних форм правосвідомості над іншими, що набуває крайніх форм асоціального, у тому числі й правового, законодавчого та законотворчого егоцентризму. Він виявляється у схильності до непокори, в анархічному «правовому» індивідуалізмі з його проявами у різних формах опосередкованого потягу до особистої свободи, з відсутністю типових форм законодавчої організації, стійкості і дисципліни. Ця риса є небезпечною для побудови державності. Українці не в змозі синергетично швидко організуватися задля досягнення суспільного блага навіть у своєму селі і, підкорившись Богу і царю як чомусь містичному, малороси по суті нічим не могли задовольнитися, а справжню свободу бачили тільки у безкінечних мріях і в безмежному степу [3, с.10]. Зосередженість на проблемах внутрішнього, особисто-індивідуального правового світу, призвела до переваги власних правових інтересів над громадськими правовими – постійної соціальної, правової та ідеологічної конфронтації, неможливості дійти згоди навіть у дуже відповідальні, переломні моменти. Серед негативних рис національного правового характеру виділяємо взаємне не тільки ідейно-світоглядне, але й нормативно-правове, законодавче та законотворче непорозуміння,

неузгодженість між словом і ділом, відсутність чіткої нормативної визначеності, соціальну відмежованість, мрійливість, імпульсивність [4, с.64].

Компромiсним варіантом між ідейно-світоглядним егоцентризмом і формами нормативно-правової колективної взаємодії та відповідного правосвідомлення є правове (законотворче) свободолюбство і гуманізм, який визначає тільки такі способи соціально-правової (законодавчої) організації, що ґрунтуються на принципах добровільності і ні в чому не обмежують свободи волі. Сильний право-вольовий елемент, що згодом трансформується у законодавчо-вольовий елемент української правової ментальності українців, породив правовий і законодавчий інститут козацтва. Слово «козак» прийшло до нас із Середньої Азії від тюрків-кочівників, серед яких воно означало вільну, незалежну людину. «Степ та воля – козацька доля: коли козак у полі, то він на волі». Звідси неприйняті осуд будь-яких актів насильства. Проте багато дослідників українського етносу наголошують на недостатньо розвинутій соціальній волі. Перевага правової емоційності, споглядальності, мрійливості над волею в характері українця часто призводить до того, що поставлені цілі не були досягнуті, або реалізувались не так, як були задумані. Неадекватність нормативно-правової вольової регуляції відображається і в упертості, яка проявляється у прагненні діяти по-своєму, всупереч розумним доказам чи порадам.

Важливою рисою правового характеру як конкретної особистості, так і етнічної групи, є здатність до типової маргінально-синергетичної ідейно-світоглядної та нормативно-правової саморегуляції. Це рівень маргінальної самостійності, маргінального розвитку правової самосвідомості, самоконтролю, відповідальності за своє життя. Українці акумулювали у собі як інтернальний, так і екстернальний локус правового і правосвідомленого контролю. З однієї сторони інтровертованість правової свідомості зумовлює критичне ставлення до себе, своїх дітей, вміння брати відповіда-

льність за все зроблене на себе. За проведеннями дослідженнями формування ментальних прав первинних суб'єктів правової свідомості відбувається за періодів її розвитку (ідейно-світоглядні якості, системна архітектоніка, функції та перспективи, як початкові витoki правової психології – ядро системних трансформацій процесуального і статичного права). Створення ідеологічних прав вторинних відбувається за періодів становлення правосвідомості (нормативно-правові властивості, структурна архітектоніка, функції та перспективи як природні витoki правової ідеології – ядро структурних трансформацій процесуального і статичного права) як типово національної.

Саме ментальні права всіх суб'єктів правової свідомості та культури є найважливішими та невідчужуваними. Це первинні природні мінімальні права, перш за все первинних суб'єктів правової свідомості (фізичних осіб, невідчужуваних фізичних осіб), пов'язані з їжею, одягом, заробітною платнею, пенсією, чи іншим видом грошового забезпечення, квартирою або будинком, де повинен мешкати громадянин, а також з можливістю мати мінімальне грошове забезпечення для задоволення мінімальних природних прав з боку владних вторинних суб'єктів правової свідомості (юридичних осіб). Інші права є другорядними, підлеглими першим, котрі ми ідентифікуємо умовно ідеологічними правами та відносимо їх в першу чергу до вторинних суб'єктів правової свідомості (юридичних осіб, владних юридичних осіб). Саме на базі первинних, ментальних прав, що виникли у широкому коли первинних суб'єктів правової свідомості та культури здавна формуються інші права, у першу чергу, сучасні ідеологічні, політичні права вторинних суб'єктів правової свідомості та культури. Проте, тривала відсутність в Україні державності не сприяла формуванню в українській національній правовій свідомості відповідальності за власну долю, породжувала політичну пасивність, очікування, що хтось інший допоможе розв'язати її проблеми. Коріння правових протиріч як протиріч української правової свідомості та культури – у не поєднанні силь-

ного, владного, чоловічого початку з м'яким, мрійливим жіночим. Безмежна правова свобода повертається безмежним рабством. Чоловічий початок завжди очікується ззовні як нормативно-правовий, жіночий – як ідейно-світоглядний. Звідси постійна залежність від чужорідного. Якщо сподівання щодо вирішення проблем не здійснюються, то шукають винуватців не в собі, а в образі представників інших етнічних груп (євреїв, росіян).

Тривале повторення таких ситуацій закріплює у правовій поведінці та правосвідомості стійкі екстернальні тенденції становлення та розвитку, які особливо проявляються у скрутні переломні періоди життя нації. Прояви екстернальності-інтернальності української правової свідомості та культури у правовій ментальності українців залежать від ситуації, схилившись то в один, то в інший бік. Правова емоційність, як підвищена чутливість української душі, правової свідомості та культури, схильність до ідейно-світоглядного, а не нормативно-правового образу, породжують слабку нормативно-правову волю регуляцію. Національними позитивними рисами українців є працелюбність, гостинність, потяг до освіти, статичність сімейних стосунків, повага до старших, мужність, здоровий оптимізм, універсальність. Універсальність українського народу – природного соціального субстрату національної правової свідомості та культури – була сформована суспільно-політичними умовами розвитку. Однак слід зважити на те, що характер українського правового етносу є синтезом декількох народів, декількох правосвідомостей та правових культур, що ускладнює виділення етнічно-правових компонентів його правової психіки та психології.

Підсумовуючи, зазначимо, що така складна характеристика українського правового етносу у нас віддзеркалена у формулі української правової та національної ідіоми, їх різноментальних складових пропорціях [5–6]. Згідно ідей класифікації К.Г. Юнга, інтровертованість української правової свідомості та культури з високим рівнем правового індивідуалізму характерна в першу чергу для наро-

дів Сходу та для мусульманської релігії. Наприклад, деякі вчені схильні вважати, що зміни в українській правовій ментальності пов'язані з історичними детермінантами періоду татаро-монгольського часу. Тому питання про психічно-правову установку звичаєвої української правової свідомості потрібно ще досить ретельно досліджувати. Її національний характер не може зводитись до будь-якої однієї домінуючої ідейно-світоглядної та/або нормативно-правової риси і тому слід уникати необґрунтованої акцентуації і абсолютизації в характеристиці національної української психології або психології будь-якого народу, тих негативно оцінюваних нами психологічних рис, які є результатами перманентної адаптації. Вивчення і врахування національних особливостей української правової психології має сьогодні важливе практичне значення у виробленні програм з попередження міжнаціональних, національних, правових та інших конфліктів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Супруненко В. С. Народини. Витоки нації: символи, вірування, звичаї та побут / Супруненко В. С. – К. : Перспектива, 2011. – 475 с.
2. Чижевський Ю. Нариси з історії філософії на Україні / Чижевський Ю. – К. : Либідь, 2009. – 457 с.
3. Кульчицький А. Мирвосприятіе українця / Кульчицький А. – К. : Омега, 2010. – 325 с.
4. Баронин А. С. Этническая психология / Баронин А. С. – К. : Евріка, 2011. – 681 с.
5. Дмитрієнко Ю. М. Прямі ефекти девіантної правосвідомості: перша формула української правової ідіоми / Ю. М. Дмитрієнко // Право і безпека. – 2004. – Т. 3. – № 2. – С. 11–18.
6. Дмитрієнко Ю. М. Прямі ефекти синергетики девіантної правосвідомості: перша формула української національної ідіоми / Дмитрієнко Ю. М. // Держава і право : збірник наук. праць. – 2004. – Вип. 25. – С. 14–21.

Дмитрієнко І. В. Ментальні та інші права суб'єктів української правової свідомості та культури / І. В. Дмитрієнко, Ю. М. Дмитрієнко // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 239–243 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11divctk.pdf>

Виконано аналіз нових актуальних підходів у дослідженні становлення та розвитку української правової свідомості, ментальних та ідеологічних прав її суб'єктів у аспекті української правової ментальності.

***

Дмитриенко И.В., Дмитриенко Ю.Н. Ментальные и иные права субъектов украинского правового сознания и культуры.

Выполнен анализ новых актуальных подходов в исследовании становления и развития украинского правового сознания, ментальных и идеологических прав ее субъектов в аспекте украинской правовой ментальности.

***

Dmitrienko I.V., Dmitrienko J.U.N. Mental and Other Rights of Subjects of the Ukrainian Legal Consciousness and Culture

New actual approaches in research of formation and development of the Ukrainian legal consciousness, the mental and ideological rights of its subjects in aspect of the Ukrainian legal mentality are analyzed